

Б. Б. БОНДАРЕЦЬ

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЮРИДИЧНИЙ ТА СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті досліджено основні законодавчі та нормативно-правові акти, які стосуються питань забезпечення національної безпеки. Проаналізовано закони України в старих і нових редакціях, стратегії, в яких висвітлено питання національної безпеки. Основну увагу зосереджено на демографічних аспектах національної безпеки. Наведено та проаналізовано основні соціально-демографічні показники України станом на 2018 – початок 2019 р.

Ключові слова: національна безпека, соціально-демографічне становище, населення України, тривалість життя, народжуваність, смертність, очікувана тривалість життя.

Мабуть, усі погодяться з твердженням, що основою будь-якої держави, фундаментом будь-якого суспільства є люди. Без усебічного розвитку людини, людського потенціалу успішний розвиток країни та забезпечення її безпеки в довгостроковій перспективі неможливі.

Останніми роками як на зовнішній арені, так і в самій країні спостерігається досить складна ситуація, тому фактор соціально-демографічної безпеки виходить на провідні позиції в контексті національної безпеки. Отже, необхідно проаналізувати юридичне забезпечення соціально-демографічного аспекту національної безпеки, а також проілюструвати наявний соціально-демографічний стан країни.

Питання національної безпеки досліджували такі вчені, як: М. Вавринчук, В. Горбулін, О. Дзьобань, В. Ліпкан; юридичні та адміністративно-правові аспекти національної безпеки – А. Єрмолаєв, В. Настюк; демографічні аспекти національної безпеки – В. Геєць, О. Колмакова, Е. Лібанова, А. Фесенко та ін.

В Україні досить суттєво змінилася законодавча база щодо національної безпеки. Для її детального аналізу необхідно розглянути основні нормативно-правові акти, які регулюють питання соціально-демографічної складової національної безпеки.

Основні закони, на які необхідно звернути увагу в контексті окресленої теми: «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV [2], який втратив чинність, але становить інтерес у контексті досліджуваної проблематики; «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII [1], який є чинним. Крім того, проаналізуємо низку стратегій, які пов'язані з досліджуваною проблематикою.

По-перше, порівняємо визначення поняття «національна безпека» в законах 2003 та 2018 рр.

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 визначає термін «національна безпека» як «захищеність життє-

во важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [2]. Як бачимо, це поняття включає в себе велику кількість складових, в тому числі гуманітарну та демографічну (міграційна політика, охорона дитинства, соціальна політика).

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 поняття «національна безпека України» визначено як: «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [1]. Тут ми не бачимо окремо виділених гуманітарних і демографічних аспектів. Поняття «національна безпека України» подано в максимально узагальненому вигляді, на гуманітарних чинниках увага не зроблено акценту.

Розглянемо обидва закони більш детально.

У ст. 7 Закону від 2003 р. визначено загрози національним інтересам і національній безпеці України, зокрема, для соціальної та гуманітарної сфери:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

- прояви моральної та духовної деградації суспільства;
- неефективність державної політики щодо підтримки сім'ї та забезпечення, дотримання і захисту прав дитини, і як наслідок, збільшення кількості сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які залишилися без батьківського піклування [2].

Як бачимо, демографічна криза та неефективна сімейна політика виділені в окремі пункти статті, що свідчить про визнання державою наявності проблем у цих сферах (як і в гуманітарній сфері загалом).

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 питання демографічних та гуманітарних загроз не прописано. Виходячи з логіки цього Закону, демографічні та гуманітарні загрози сьогодні не є актуальними для України.

Відповідно, у ст. 8 Закону від 2003 р. окреслено основні напрями державної політики з питань національної безпеки. У соціальній та гуманітарній сферах Закон передбачає серед іншого такі шляхи подолання основних загроз:

- істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі підвищення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;
- створення умов для подолання бідності й надмірного майнового розшарування в суспільстві;
- збереження та зміцнення демографічного й трудових ресурсного потенціалу країни; подолання кризових демографічних процесів;
- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного й духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ [2].

Як бачимо, Закон від 2003 р. передбачав зміцнення та розвиток соціально-демографічного потенціалу країни в контексті національної безпеки. На практиці це, м'яко кажучи, не зовсім вдавалося, але принаймні на законодавчому рівні поряд з визнанням соціально-демографічних проблем декларувалися й шляхи їх вирішення, чого не можна сказати про Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018. Тут соціально-демографічні загрози взагалі не визначені як загрози й, відповідно, відсутні рекомендації щодо шляхів їх подолання.

Далі розглянемо низку документів, що поряд із законами повинні забезпечувати національну безпеку країни в стратегічному вимірі. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затверджена Указом Президента України від 12.02.2007 № 105, серед загроз національній безпеці визначає такі гуманітарно-демографічні чинники:

- скорочення чисельності населення через погіршення його здоров'я, низьку якість життя, недостатній рівень народжуваності, високу смертність, а також відтік громадян України за кордон;

– поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії, алкоголізму, туберкульозу, ВІЛ-СНІДу, епідемій, небезпечних інфекційних захворювань;

– зростання дефіциту трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної вартості робочої сили [4].

Як бачимо, і Стратегія національної безпеки в редакції 2007 р. визначає низку демографічних загроз. Відповідно, у цьому документі запропоновано такі шляхи вирішення демографічних проблем і подолання соціально-демографічних диспропорцій:

– створення економічних і соціальних умов для підвищення рівня народжуваності та зниження рівня смертності, зменшення відтоку населення за кордон, повернення трудових мігрантів в Україну;

– забезпечення відповідності національного ринку освітніх послуг перспективним потребам суспільства і держави у трудових ресурсах необхідної кваліфікації;

– створення доступної, високоякісної та ефективної системи медичної допомоги, боротьби із соціально небезпечними захворюваннями, здійснення протиепідемічних заходів;

– зниження рівня соціального та майнового розшарування населення, наближення системи соціальних гарантій до принципів і норм держав – членів ЄС;

– дальше реформування пенсійної системи, підвищення ефективності соціальних гарантій для найбільш уразливих верств населення;

– ужиття заходів щодо запобігання та подолання бездомності, безпритульності;

– запобігання поширенню пропаганди екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості, моральної розбещеності [4].

Положення Стратегії загалом відповідають положенням Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003.

Ще один нормативно-правовий акт, який необхідно розглянути в контексті теми дослідження, – Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [3]. У ній актуальні загрози національній безпеці України виділено в окремий розділ (Розділ 3). Однак гуманітарно-демографічні загрози не виділено як окрему категорію загроз. У пункті 3.4, який стосується економіки, фінансів та рівня життя, серед загроз, які належать до гуманітарно-демографічного блоку, можна зарахувати такі:

– зростання рівня безробіття;

– активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій [3].

Як бачимо, у новій Стратегії соціально-демографічні питання не розглянуто окремо (а подано в економічному блоці). Крім того, активізація міграційних процесів пов'язана лише з бойовими діями на Сході, інші фактори, що зумовлюють міграційні процеси, не беруться до уваги.

Доречно розглянути основні соціально-демографічні показники України станом на початок 2019 р. За даними Державної служби статистики

України, станом на 01.02.2019 кількість населення України – 42 122 657 осіб [7]; на 01.02.2018 – 42 364 933 осіб [6]. Відповідно, упродовж 01.01.2018–01.02.2019 населення України скоротилося на 242 276 осіб.

Ці показники свідчать про кризу в демографічній ситуації, про явну негативну динаміку, що є незмінним супутником кризи в економіці й соціальній сферах.

Загалом основні соціально-демографічні показники України станом на початок 2019 р. такі:

- наявне населення – 42,2 млн осіб;
- густота населення – 73,1 людини на 1 квадратний кілометр;
- народжуваність – 10,5 на 1000 жителів;
- смертність – 14,4 на 1000 жителів [8].

Середня очікувана тривалість життя в Україні становить 68,6 року. Це нижче від середньої очікуваної тривалості життя в світі, яка перебуває на рівні близько 71 року (за даними відділу народонаселення Департаменту ООН з економічних і соціальних питань) [5]. Середня очікувана тривалість життя чоловіків при народженні – 62,8 року. Середня очікувана тривалість життя жінок при народженні – 74,8 року [5].

Висновки. Один із найнижчих у світі рівнів народжуваності (станом на 2018 р. – 186-те місце з 226 країн світу), що утримується впродовж тривалого часу, зумовлює невеликий репродуктивний базис (нечисленну кількість осіб у фертильному віці) уже найближчими роками [8]. Тривалість життя вигідно виглядає лише порівняно з Росією та країнами Африки. Хоча в більшості країн світу цей показник поступово зростає, в Україні тенденція має хвилеподібний характер із загальною тенденцією до скорочення.

Відбувається активна еміграція населення за кордон. Демографічна ситуація в Україні щороку лише погіршується і, на думку багатьох експертів, за більшістю основних показників наближається до критичних значень. Водночас у сучасному українському безпековому законодавстві більшість демографічних загроз не визначено навіть формально. Пояснити це доволі важко, адже ніхто не буде заперечувати той факт, що основним активом будь-якої держави, а отже, й основним гарантом її національної безпеки є люди. У XXI ст. однією з головних конкурентних переваг будь-якої держави будуть кількість і якість її населення. У цьому аспекті ситуація в Україні дуже складна, тому в сучасному конкурентному світі тим країнам, які претендують на майбутнє та динамічний розвиток, необхідно замислитись над соціально-демографічним фактором національної безпеки вже сьогодні.

Список використаної літератури

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 16.04.2019).
2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 16.04.2019).
3. Стратегія національної безпеки України затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 16.04.2019).

4. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»: затверджена Указом Президента України від 12.02.2007 № 105 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 № 389/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (дата звернення: 16.04.2019).

5. Население Украины. URL: https://countrymeters.info/ru/Ukraine#population_2019 (дата обращения: 16.04.2019).

6. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2018 року та середня чисельність у січні 2018 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.04.2019).

7. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2019 року та середня чисельність у січні 2019 року. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/news/or_popul.asp (дата звернення: 16.04.2019).

8. Численность населения Украины. URL: <https://maanim.com/indexes/142544-naselenie-ukrainy#comments> (дата обращения: 16.04.2019).

Стаття надійшла до редакції 26.04.2019.

Бондарец Б. Б. Социально-демографические факторы национальной безопасности: юридический и социологический аспект

В статье исследуются основные законодательные и нормативно-правовые акты, касающиеся вопросов обеспечения национальной безопасности. Проанализированы законы Украины в старых и новых редакциях, стратегии, в которых освещаются вопросы национальной безопасности. Основное внимание сосредоточено на демографических аспектах национальной безопасности. Приведены и проанализированы основные социально-демографические показатели Украины по состоянию на 2018 – начало 2019 г.

Ключевые слова: *национальная безопасность, социально-демографическое положение, население Украины, продолжительность жизни, рождаемость, смертность, ожидаемая продолжительность жизни.*

Bondarets B. Socio-Demographic Factors of National Security: Legal and Sociological Aspect

The article examines the main legislative and regulatory acts that deal with the issues of ensuring national security. The Laws of Ukraine in old and new editions, Strategies, which cover issues of national security are analyzed. The focus is on the demographic aspects of national security. The statistical data are presented and analyzed, in which the main socio-demographic indicators of Ukraine are displayed for the period 2018 - beginning of 2019.

The article identified main threats to the national security of the socio-demographic nature: the inconsistency of the programs of reforming the country's economy and the results of their implementation to certain social priorities; inefficiency of the state policy on increasing the labor incomes of citizens, overcoming poverty and balancing productive employment of the able-bodied population; the crisis of the health care system and social protection of the population and, consequently, the dangerous deterioration of the health of the population; the spread of drug addiction, alcoholism, social diseases; aggravation of the demographic crisis; reduction of the opportunities for obtaining quality education by representatives of the poor strata of society; manifestations of moral and spiritual degradation of society; the ineffectiveness of state policies to support the family and the provision, observance and protection of the rights of the child, and as a consequence, increase the number of families with children in difficult living conditions, orphans, children deprived of parental care, children left without parental care. In the XXI century, one of the main competitive advantages of any state will be the quantity and quality of its population. In this aspect, the situation in Ukraine is very complicated, therefore, in today's competitive world, those who claim to be in the future and dynamic development need to reflect on the socio-demographic factor of national security today.

Key words: *national security, socio-demographic situation, Ukrainian population, life expectancy, birth rate, mortality, life expectancy.*